

VJERONAUKE KAO NASTAVNI PREDMET U ZEMLJAMA S PRAVOSLAVNOM VEĆINOM U ISTOČNOJ EUROPI

CONSTANTIN CUCOS

Faculté de Psychologie et Sciences de l'Éducation
Université »Al. I. Cuza«
Rue Toma Cozma, nr. 3
700554 Iasi
Rumunjska

Primljeno: 13. 5. 2004.
Izvorni znanstveni rad
UDK 268(4-11):281.9

Sažetak

Ovaj tekst je panoramski pregled školskoga vjeronauka u zemljama s pravoslavnom većinom u Istočnoj Europi, jer polazi od pravnoga stanja, a bavi se čak i didaktičkim praktičnim pitanjima u pravom smislu riječi. Prostor pravoslavne duhovnosti nudi heterogenost situacija i iskustava s obzirom na poučavanje religije u školi. Zajedničko obilježje predstavlja tranzicija, eksperimentiranje, prijelaz od empirijskih formula, eseja i pogrešaka na koherentne, racionalne i usavršene strategije. Očit je malen, ali izrazit napredak od amaterizma do profesionalizma.

Ključne riječi: školski vjeronauk u zemljama pravoslavne većine u Istočnoj Europi

1. NEKOLIKO OPĆIH PRIMJEDBI

Religijsko i odgojno područje u zemljama Istočne Europe razvija se neovisno jedno o drugome, različitim ritmom, slijedeći logiku posebne interakcije s političkim, ekonomskim i kulturalnim područjem koje je vrlo raznoliko i različito. Svaka zemlja razvija svoj vlastiti identitet ovisno o političkim, ekonomskim, društvenim i kulturalnim promjenama.

Iskustvo religiozne pouke u školi novijega je datuma. Riječ je o oko četrnaest godina kada je posrijedi Rumunjska, oko 6 do 7 godina u slučaju Moldavije, Rusije i Ukrajine, tri do četiri godine u Bugarskoj, a gotovo da i ne postoji u zemljama nekadašnje Jugoslavije, zbog nepovoljnih ideoloških i političkih prilika. Odgojna praksa religiozne pouke između dva svjetska rata nije više primjerena s didaktičkoga, pedagoškoga i filozofskoga gledišta.

Religija kao školski predmet u pravoslavlju još uvijek nema jedinstven status s

didaktičkog i formalnog gledišta. Dok je u Grčkoj i Rumunjskoj školski vjeronauk obavezni predmet, u drugim zemljama, kao što su Ukrajina, Moldavija i Rusija, to je fakultativan ili izborni predmet, ili pak izvanškolski ili kvaziškolski predmet kao u zemljama nekadašnje Jugoslavije. Prema tome, simboličko umanjivanje vrijednosti događa se zbog njegovoga neobaveznog didaktičkog statusa.

Nova kulturalna i politička kretanja (otvaranje, početak demokratizacije) mogu omogućiti unošenje duhovnoga u školu, otvaranjem škola za religiozne vrednote koje su bile toliko ismijavane i kritizirane u prošlosti. Želja za religioznim vrednotama izvanredno je snažna na Istoku, budući da su one bile asimilirane u slobodu, osobnu intimnost, dostojanstvo i čovjekovu emancipaciju, a to su vrednote koje su ljudima dugo vremena nedostajale.

Upravo opisana situacija nameće veliku odgovornost. Potrebno je ukloniti oportunitizam i amaterizam kada je riječ o uvode-

nju školskog vjeronauka. Ne smije se dogoditi neuspjeh! Uvođenje religije u školu nije samo problem Crkve ili škole nego sveukupnoga društva koje traži uporišta koja vrednuju ono što je vječno. Poželjna je komplementarnost djelovanja i suradnje među religioznom, odgojnom, pravnim, političkim i ekonomskim čimbenicima umjesto jednostranih, izdvojenih i autarkičnih djelovanja. S tehničkog odnosno didaktičnog gledišta, najveća je zadaća na profesorima, pedagozima, školskim ravnateljima jer se upravljanje jednim predmetom odnosi na školsko osoblje a manje na one izvana koji nisu dostatno kompetentni.

U nekim situacijama postojao je rizik zamjene religioznog odgoja katehizacijom (još uvijek postoji to iskušenje). Kaže se da je u Pravoslavnoj crkvi katehizacija slabija, češće je bez posebnog predmeta kako je to npr. u Katoličkoj crkvi. Mnogi roditelji, svećenici pa i sami školski vjeroučitelji mislili su da se na satovima školskog vjeronauka učenika duhovno uvodi u odgovarajuće bogoslužje. To se događalo i stoga što je, barem na početku, sat nastave školskog vjeronauka bio pretvoren u propovijed ili u katehetski susret. Zbog svega toga mnogi su se složili ili se nisu složili s uvođenjem vjeronauka u školu.

Jedna od prednosti toga duhovnog uskrsnuća (uvođenja religije u školu) je u činjenici da se to događa u razdoblju kulturnog preoblikovanja Europe te pravne i diplomatske revalorizacije. Proces uvođenja religije u školu može od početka spojiti dinamiku koja će dulje vrijeme obilježavati naš kontinent, načela koja su toliko nužna aktualnom svijetu kao što su poštivanje konfesionalne različitosti, interkulturalizam, tolerancija i međusobno poštivanje.

U većini slučajeva, inicijativa uvođenja religije u školu dolazila je od svećenstva, bilo onoga koje je u većini ili onoga koje je

u manjini, koje se pomoću diplomacije, uvjeravanja i ustrajnosti borilo svim zakonskim, političkim i osobnim sredstvima za to kulturno uskrsnuće. Pomagali su mu predstavnici laičke zajednice, ljudi kulture – građansko društvo općenito. Najbrojnije zapreke postavljala im je nekolicina političara, pristaša ili nositelji drevnih totalitarnih režima.

Politički režimi, ali i dijelovi pučanstva, slagali su se i još se uvijek slažu s okupljanjem oko religioznih vrednota čak i na nacionalističkim i etničkim temeljima. Jedni u religioznim vrednotama vide samo prigodu za nacionalno ili etničko ponovno potvrđivanje ili nadmoć. Takav je stav vrlo opasan i škola ne smije biti dio takvih nastojanja, naprotiv. Religija se, naime, može iskoristiti za manje časne ciljeve.

Kako se ne bi upalo u upravo spomenutu opasnost, naznačeno je da se proučavanje religije, s institucionalnog stajališta, ostvaruje na razini laičkih institucija – napose škole, koje mogu jamčiti određenu »neutralnost« i deontološku kontrolu. U problematičnim situacijama religijskog pluralizma koji još uvijek uzrokuje sukobe (slučaj zemalja bivše Jugoslavije), laičke ustanove moraju mudro bdjeti nad tim procesima. Laičnost u tom slučaju može spriječiti prozelitizam i religiozni fundamentalizam. Sâm program za predmet religije mora biti zamišljen u komparativnom, interkulturalnom obliku tako da ujedno bude manje usredotočen na konfesionalno gledište. Dekonfesionalizacija, makar djelomična, opravdava se u kriznim situacijama.

U zemljama u kojima postoji očita religiozna homogenost, lakše je osigurati religiozni odgoj, budući da su strategije uvođenja religije naprednije. Religijski pluralizam stvara brojne poteškoće na razini školske politike i strukturiranja kurikulu- ma za predmet religije.

2. RELIGIJA U ŠKOLI (prikaz po zemljama)

2.1. *Grčka*

Grčko zakonodavstvo podupire religioznu pouku u školi u skladu s nacionalnim zahtjevima i europskim standardima kojima se moralo prilagoditi.

Religiozni odgoj u Grčkoj ima kao načelo princip slobode religioznog izražavanja koje određuje čl. 13. Ustava i čl. 9. Europske povelje o ljudskim pravima. S obzirom na građanska i politička prava, u čl. 18. u četvrtom stavku Povelje predviđa i da se »države potpisnice ove Povelje obvezuju poštivati slobodu roditelja ili zakonitih staratelja te, ako to bude potrebno, osigurati religiozni i moralni odgoj u skladu s njihovim vlastitim uvjerenjima«. U društvu u kojemu se iskazuje veliko pristajanje pučanstva uz jednu religiju – kao što je slučaj u Grčkoj – država se uključuje u organiziranje religioznog odgoja u skladu s većinskim vjerovanjem, pravoslavljem (oko 90%). Istovremeno, ako neko dijete nije pravoslavno, ono – na običnu zamolbu roditelja ili ravnatelja škole – ima pravo ne prisustvovati satovima religiozne pouke. Religijske manjine, kojih je sve više u Grčkoj, zbog povećanja broja ekonomskih useljenika ili političkih izbjeglica, pretvorile su grčko društvo u društvo koje je sve više multireligijsko i multikulturalno. Zbog toga su nastale nove škole koje se nazivaju interkulturalnim školama u kojima nova školska populacija (oko 12%) može njegovati svoju religijsku i kulturalnu različitost.

Poučavanje religije u Grčkoj započinje u trećem razredu osnovne škole i nastavlja se tijekom sveukupnog obaveznog školovanja. U zadnjem razredu drugoga stupnja religija se uči uz filozofiju, povijest, strane jezike i političke znanosti u svim vrstama srednjih škola. Kao i svi drugi na-

stavnici predmeti, religiozni odgoj se održava prema programima i priručnicima što su ih priredili crkveni predstavnici i nastavnici koji poučavaju taj predmet.

2.2. *Rumunjska*

Zakonske odredbe koje podržavaju ostvarivanje institucionalnog religioznog odgoja u prvom su redu Ustav i Zakon o školstvu iz 1995. Ti dokumenti određuju:

»Sloboda misli i mišljenja, kao i sloboda religioznog vjerovanja nikako se ne mogu ograničavati... Roditelji ili staratelji imaju pravo osigurati, u skladu s vlastitim uvjerenjima, odgoj maloljetnog djeteta za koje su odgovorni« (Rumunjski Ustav, čl. 29).

»Okvirni plan prvoga stupnja školovanja, gimnazija, liceja i strukovnih škola uključuje religiju kao školski predmet, kao jedan od obaveznih predmeta. Učenik, u dogovoru s roditeljima ili zakonitim starateljem, izabire za učenje religiju ili vjeroispovijest. Na temelju pisane molbe roditelja ili zakonitog staratelja, dijete može ne pohađati nastavu religije. U tom slučaju njegov školski program je bez toga predmeta. Na isti se način postupa kada je riječ o učeniku koji, zbog objektivnih razloga, nije imao uvjete za pohađanje toga predmeta« (Zakon o školstvu br. 85/1995, izmijenjen vladinim odlukama br. 36/1997 i br. 151/1999). Činjenica je da ima vrlo malo slučajeva da učenik ne pohađa nastavu vjeronauka na izričit zahtjev roditelja.

Konfesionalna pouka u Rumunjskoj također postoji i u licejima i na fakultetima više vjeroispovijesti koji pripremaju razne bogoslužne službenike (svećenike, crkvene pjevače, socijalne radnike itd.), kao i u osnovnim školama, gimnazijama i licejima kojima upravljaju Crkve. Rumunjski zakon o školstvu u čl. 9. izričito potiče tu vrstu škola koje poštuju didaktičke propise Ministarstva obrazovanja i znanosti.

Kao i nove ustanove za poučavanje, i te prolaze proces ovjerovljenja u skladu sa standardima kvalitete, koje je odredila nacionalna Agencija za vrednovanje.

U Rumunjskoj je religija kao predmet uključena u kurikulum predmeta *čovjek i društvo, uz povijest, zemljopis, građanski odgoj, filozofiju, psihologiju*, i izvodi se kao i ti predmeti svugdje jedan sat tjedno. U prvom stupnju školovanja (I-IV. razred) i u drugom stupnju (V-VIII. razred) religija je obavezan predmet, ali u srednjim školama postaje fakultativan.

Nastava religije uvedena je u školu godinu dana nakon događaja iz 1989, na poticaj predstavnika rumunjskih Crkava i u dogovoru s laičkim vlastima (parlament, Ministarstvo obrazovanja itd.). Nakon nekoliko prijelaznih godina (nepotpun program, nedostatak didaktičkih pomagala i priručnika, predavači-svećenici koji nisu osposobljeni za nastavnike itd.), danas se nastava religije usavršava i ima didaktički plan sličan drugim predmetima. Ako su na početku predavači bili isključivo svećenici, danas tu pedagošku aktivnost ostvaruju profesori specijalizirani na teološkim fakultetima (pravoslavnim, rimokatoličkim, grkokatoličkim, reformiranim, baptističkim itd.).

Poučavanje religije u školi izvodi se uz poštivanje nastavnih planova, školskih programa i zakonodavstva koje se odnosi na nastavu. Religija je uključena u školsku satnicu, vrednovanje se vrši u skladu s predviđenim školskim propisima i poznatim didaktičkim zahtjevima. Pedagoški djelatnici se zapošljavaju pomoću natječaja kao i svi drugi nastavnici na razini inspektorata pojedinih pokrajina u zemlji. Da bi se mogao prijaviti na natječaj, kandidat mora predočiti preporuku crkvenih vlasti koje predstavlja, a koja se odnosi na njegovo moralno vladanje. Plaću i broj sati

utvrđuje država u skladu sa školskim statutom i propisima nacionalnog Ministarstva obrazovanja.

Osnovni programi nastave religije zamišljeni su u jednokonfesionalnoj perspektivi, pripremili su ih stručnjaci teolozi i profesori različitih struka. Za svaku vjeroispovijest biraju se specifične teme, a područje isprepletanja za kršćanske vjeroispovijesti je minimalno ili slučajno. Još se nije došlo do timskog rada, barem u određenim okolnostima. Zajednički su tim programima isti okvirni ciljevi (što netko podrazumijeva pod religioznim odgojem?) koji su određeni programima za sve vjeroispovijesti. To su:

1. Spoznaja i ljubav prema Bogu kao temelj čovjekova otkupljenja i savršenstva
2. Poznavanje i prikladna uporaba govora iz djelokruga religijskih vrijednosti
3. Poznavanje početaka Svetoga pisma, religijske tradicije i crkvene povijesti
4. Formiranje kršćanskih vrednota i osnaženje stavova moralno-religioznog ponašanja
5. Odgoj stavova prihvatanja, razumijevanja i poštivanja onih koji pripadaju drugoj vjeroispovijesti i uvjerenjima.¹

Spomenimo da u sadašnjem trenutku drugi školski predmeti nisu »usklađeni« s ciljevima religioznog odgoja, nisu dovoljno utemeljeni na duhovnosti koja se slaže s kršćanskim vjerovanjem. Nasuprot tome, mogu se uočiti brojne informativne skupine koje se formiraju s ateističkom orijentacijom, razjedinjene, isprekidane, protivne religijskim vrednotama (usp. određene teme iz priručnika za biologiju, zemljopis, fiziku itd.). Mnogi školski predmeti ne samo da ne doprinose olakšavanju religioz-

¹ *Školski programi od I. do VIII. razreda*, sv. 7, Religija, MEN, Bukurešt 1999, str. 6.

nom odgoju nego naprotiv proširuju razlike, predstavljaju jednostrane perspektive poimanja, siju smutnju ili otvoreno napadaju jasne duhovne temelje.

2.3. *Republika Moldavija*

U ustanovama predsvučilišne pouke Republike Moldavije, moralno-religiozni odgoj, predviđen za prvih šest razreda školovanja, ostvaruje se u skladu s čl. 4. stavkom 3. Zakona o obrazovanju koji predviđa da taj odgoj bude izdvojen i fakultativan za sva obrazovna razdoblja. U skladu s podacima što ih je objavilo Ministarstvo obrazovanja i znanosti u Kičinevu, sada je moralno-religiozni odgoj uključen u programe 35 državnih škola u deset pokrajina, a održava ga 7 nastavnika laika i 24 predstavnika religija. Broj škola u kojima se poučava religija povećava se ako se u njih ubroje i one u kojima odgojitelji poučavaju moralno-religiozni odgoj.

Sada se razmatra koncepcija poučavanja religije u školi, odnosno kršćanski pravoslavni školski vjeronauk na razini kičinevske metropolitanske katedrale i cijele Moldavije, radi ostvarivanja cjelokupnog odgojnog procesa. Okvirni ciljevi religioznog odgoja jesu:

1. Poznavanje i ljubav prema Bogu i njegovoj Crkvi u skladu sa Svetim pismom i crkvenom predajom
2. Formiranje kršćanskog stava prema svojim vršnjacima, društvu i okruženju
3. Poznavanje uloge čovjeka na zemlji i formiranje kršćanskoga stava.

Religiozni odgoj u Republici Moldaviji po ciljevima i sadržajima slijedi praksu u Rumunjskoj, ali se naglašava njegova uloga u očuvanju nacionalnih, povijesnih i kulturnih vrednota, u prepoznavanju određenih korijena i povijesnih veza, u »po-

imanju pripadnosti pradedovskoj Pravoslavnoj crkvi i povijesnom, etničkom i kulturalnom prostoru, u »očitovanju tolerancije ali i u postojanosti s obzirom na pluri-konfesionalnu stvarnost Moldavije«.²

Tu strategiju nadopunjuju i nastojanja nekolicine autora da senzibiliziraju odgovorne čimbenike za moralno-duhovni (zapravo religiozni) odgoj i za pripravu – pod pokroviteljstvom Ministarstva obrazovanja, znanosti, mladosti i športa i Gradskog centra za znanost, metodiku i moralno-duhovni odgoj – pojmovnog vodiča za duhovno-moralni odgoj »Umijeće postajanja čovjekom.«³

Uvođenje religije u školu pretpostavlja sljedeće uvjete:

- izradu koncepcije pravoslavnoga vjeronauka
- ustroj kurikulumata toga predmeta
- pripremu priručnika
- izradu prikladnih didaktičkih materijala.

U ovome trenutku ostvaren je samo prvi uvjet, zasad samo pokusno. Kako se, zbog nedostatka udžbenika i priručnika za nastavnike, ne bi ugrozio proces poučavanja koriste se oni koji su priređeni u Rumunjskoj (za škole u kojima se poučava na rumunjskom) i u Rusiji (za škole u kojima se poučava na ruskom), kao i materijali iz drugih pravoslavnih zemalja. Očekuje se priprema i objavljivanje vlastitih udžbenika i priručnika za nastavnike. Proces nesmetanog uvođenja religije u škole u Republici Moldaviji otežan je zbog komunističkog vodstva posljednjih godina.

² *La conception de l'enseignement de la religion chrétienne-orthodoxe, les classes I-IV, l'Eglise Orthodoxe de Moldavie, la Cathédrale Métropolitaine de Kichinev et de Toute la Moldavie, Kichinev, 2003.*

³ Usp. BUJOR – CALISTRU – MAHU – SME-REA, *Education morale-spirituelle*, 2001.

2.4. Bugarska

U Bugarskoj, koja broji 8,1 milijuna stanovnika, pučanstvo ima sljedeći religijski ustroj: 78% su pravoslavci, 16% muslimani, 15% protestanti, 0,5% židovi, 0,2 armenske vjeroispovijesti, a 4,3% su bez religije.

Bugarski Ustav jamči religioznu slobodu, ali opisuje »istočnu kršćansku, pravoslavnu religiju kao tradicionalnu religiju«. Vlada financijski potpomaže Pravoslavnu crkvu, ali i brojne druge religiozne zajednice za koje se drži da imaju važno povijesno mjesto u društvu, npr. muslimansku, katoličku i židovsku zajednicu. Različite zajednice uglavnom osjećaju poboljšanje, ali iščekuju i odgovore na konkretne probleme, kao što je pitanje poučavanja islama u školi za učenike koji to žele, povrat vlasništva i pristup sredstvima društvenog priopćavanja.

Nakon demokratskih promjena 1989. godine, pitanje odnosa između Crkve, škole i države postavljeno je i u Bugarskoj. Najviši crkveni vrhovi (Bugarska pravoslavna crkva i visoko muslimansko vodstvo) nisu uspjeli postići zajednički stav, a i unutarnje shizme (postojanje usporednih metropolita: nasuprot zakonskim i kanonski izabranim metropolitima postoje i drugi, usporedni) negativno su se odrazile na uvođenje religije u školu. Između 1996. i 1999. unutarnje rasprave su utihnule, ali su novi uvjeti relativnog jedinstva potaknuli novo nadahnuće u skladu s uvođenjem religije u školu.

Zakašnjenje je posljedica s jedne strane rasprava i nesporazuma unutar vjeroispovijesti, ali i ateističkog i materijalističkog mentaliteta ravnatelja škola i nastavnika. Stvoreni su (pogrešni) zaključci da – budućí da je nastava laička – kultura koja se prenosi u školi ne smije imati nikakvu duhovnu ili religioznu dimenziju. Takvo je gle-

dište prevladavalo sve do 1997. godine, kada se, nakon mnogobrojnih konferencija, seminara i susreta predstavnika Crkve s političkim uglednicima i djelatnicima škola, situacija počela mijenjati.

Sa sustavnim religioznim odgojem započinje se u školskoj godini 1998/1999. Religija je kao izborni predmet uvedena u osnovnu školu u drugom, trećem i četvrtom razredu. Zbog loše organizacije skupina učenika na početku godine, predavala se u malom broju razreda. Godine 1999/2000. religiozni odgoj je uveden od drugog do osmog razreda u školama prvoga i drugoga stupnja. Religija se poučavala kao izborni predmet jedan sat tjedno. Religiozna nastava mogla se uvesti ukoliko je barem 13 učenika odabralo taj predmet.

Religija kao školski predmet ima konfesionalno obilježje i usmjerena je prvenstveno na doktrinarnu sadržaje i kultnu praksu. U školama drugoga stupnja taj je predmet manje konfesionalan, usmjeren je prema pravoslavlju (više-manje 70% sadržaja), ali i prema drugim kršćanskim vjeroispovijestima ili prema drugim religijama (židovska i islamska praksa).

Religija je, kao i svi drugi predmeti, nakon uvođenja u školu naišla je na velike poteškoće. Prije svega, nedostajali su priručnici za poučavanje. Sve do kraja 1998. i početka 1999. nisu postojali priručnici za religioznu pouku, a nastavnici su koristili stare knjige koje su imale sasvim drugačija obilježja od školskih priručnika. Godine 1999. objavljen je prvi priručnik za nastavu religije od drugog do četvrtog razreda, a ujesen 1999. objavljena su dva druga religiozna priručnika, za peti i šesti odnosno sedmi i osmi razred.

Položaj nastavnika religije u školama nije pravno uređen. Teolozi predaju religiju, a odgovornost za sadržaj i za gradivo koje valja poučavati nije jasno definirana.

Postoji komisija za religiozni odgoj pri Ministarstvu obrazovanja koja nadzire i odobrava gradivo koje valja poučavati i sadržaj religioznog odgoja. Zbog shizme u Bugarskoj pravoslavnoj crkvi sve do 1999, Crkva je bila isključena iz procesa poučavanja religioznog odgoja. Pripravili su ga i organizirali na dvama teološkim fakultetima i u Ministarstvu obrazovanja. Danas se očekuje veći angažman Bugarske pravoslavne crkve u izboru gradiva koje valja poučavati u religioznom odgoju i u procjeni nastavnika. Osim toga, odnos države prema drugim vjeroispovijestima i religijama kad je riječ o religioznoj nastavi nije bio pravno uređen. One su bile isključene iz plana religioznog odgoja. Na početku 2000. godine, komisija za religiozni odgoj u Ministarstvu obrazovanja odobrila je nastavu religije za muslimane te su u školskoj godini 2000/2001. muslimani u Bugarskoj imali vlastite razrede za religiozni odgoj. Međutim, druge vjeroispovjedne zajednice neće moći započeti sa svojim odgojem. U skoroj budućnosti, školski program u školama drugoga stupnja (sve do dobi od 19 godina) može sadržavati i religiozni odgoj, a nastava religije će se održavati na sljedeći način:

- konfesionalni pristup u školama prvoga stupnja
- nekonfesionalni pristup u školama drugoga stupnja s naglaskom na povijesti religija
- nekonfesionalni pristup u višim školama s naglaskom na poučavanju kršćanskoga morala.

O položaju religioznog odgoja – o tome hoće li biti obavezan ili fakultativan – sada se opširno raspravlja u bugarskom društvu. Raspravlja se i o uvođenju drugoga izbornog predmeta, etike.⁴

2.5. *Ruska Federacija*

Nekoliko članaka Ustava Ruske Federacije zakonski određuje pravo ostvarivanja religioznog odgoja.

U članku 19. 2. Ustava država jamči jednaka prava i slobodu čovjeka i građanina neovisno o spolu, rasi, nacionalnosti, jeziku, podrijetlu, imovini ili stručnosti, mjestu boravka, stavu prema religiji, uvjerenjima, pripadnosti udrugama kao i o različitim mišljenjima. Zabranjen je svaki oblik ograničavanja prava građana zbog društvene, rasne, nacionalne, jezične ili religijske pripadnosti.

U članku 28. svakome se jamči sloboda savjesti i vjerovanja, uključujući pravo ispovijedanja, prakticiranja i izbora vjerovanja te slobodnog širenja religioznih i drugih uvjerenja ili djelovanja u skladu s njima.

Zakon o nastavi i poučavanju u Ruskoj Federaciji vrlo je restriktivan u pogledu ostvarivanja institucionaliziranog religioznog odgoja. On određuje:

1. Sustav poučavanja ima građansko obilježje (čl. 2). Religiozni odgoj u školi je dopušten isključivo u sljedećim situacijama:

- u okviru poučavanja religioznih i religijsko-filozofskih sadržaja, a dodatno se poučava s obzirom na školski program
- u okviru poučavanja etničko-konfesionalnih predmeta u državnoj školi te ima etničko-kulturalnu (nacionalnu) sastavnicu
- u poučavanju religije izvan školskog vremena kao fakultativni predmet.

2. U državnim i općinskim obrazovnim institucijama zabranjeno je osnivanje i aktivnost religijskih organizacija.⁵

Sadašnje zakonodavstvo odobrava tzv. »tradicionalnim«
religijama otvaranje škola

⁴ Usp. KOZHUMAROV, 2000, str. 17-18.

⁵ Usp. par. 5, str. 1 *Zakona o obrazovanju*.

drugoga stupnja i viših instituta. Dvije su vrste odgojnih programa tih ustanova. Jedni uključuju opće poučavanje prema odgojnim propisima koje je definiralo Ministarstvo obrazovanja i osim religijske diplome izdaju odgovarajuću državnu svjedodžbu. Drugi se ograničavaju na religioznu pouku. U javnim ustanovama pojavljuju se novi predmeti koji još nisu strogo definirani i ograničeni: povijest religija i teologija. Glavne poteškoće su u vezi s diplomama. Osim toga, još nije sasvim jasno mogu li javne ustanove osposobljavati teologe. U praksi uprave raznih ustanova svaka na svoj način odlučuje u skladu s ideološkim pretpostavkama, ali i u skladu sa svojom pripremljenošću da Ministarstvo obrazovanja prizna nove predmete koji se poučavaju.

Javne i privatne ustanove razlikuju se prema ugovoru s državom i prema vrsti svoga financiranja. Poteškoće u sklapanju ugovora s državom prisiljavaju određene privatne ustanove da usvoje oblik »vjerskih i odgojnih institucija« koje po zakonu imaju pravo organiziranja tečajeva i seminara s vjerskog područja, ali ne mogu izdavati diplome; one mogu izdavati samo potvrde da je učenik uredno pohađao određeni broj predmeta. S druge strane, brojne privatne ustanove koje su sklopile ugovor s državom a nisu konfesionalne, u svoje programe ne uključuju nijedan predmet o religijama. Ustanove koje ne pripadaju nijednom »tradicionalnom« pokretu, nego su izravno vezane uz jednu ili drugu religijsku skupinu, nastoje, kao nekonzfesionalne ustanove, ishoditi odobrenje da poučavaju povijest, povijest kulture ili jezike. To je posebice slučaj s ustanovama koje su ustanovili novi religiozni pokreti.

Ruska pravoslavna crkva je uvijek nastojala ne zauzeti stajalište o društvenim pitanjima, jasno razlikujući vremenito i duhovno. Taj je stav dugo vremena bio sma-

tran jedinim mogućim u odnosima koje je željela održavati s državom. Posljednje je desetljeće stavilo Pravoslavnu crkvu u novu situaciju: nikada prije rusko društvo nije doživjelo takav religijski pluralizam i nikada neki pojedinac nije imao toliko mogućnosti da sam bira na religioznom području neovisno o važnosti tradicije i vjerske ustanove. Pravoslavna religija postala je jedna među mnogim vjeroispovijestima, iako ju se drži »tradicionalnom«. Ruska pravoslavna crkva mora nanovo razmišljati o svojoj ulozi u društvu. To je veliki zadatak koji je ona preuzela kako bi odgovorila na nove izazove što ih postavljaju društvo i druge religiozne skupine. Ruska pravoslavna crkva takvu je situaciju prihvatila u kolovozu prošle godine usvojivši *Temelje socijalnoga nauka*, koji prema samome tekstu odražavaju službeno stajalište Crkve prema državi i prema sekulariziranom društvu.

Zbog ograničenih materijalnih i ljudskih potencijala Crkve, konfesionalne škole su još uvijek malobrojne i većina djece iz kršćanskih obitelji pohađa laičke škole. Zbog toga je razumljivo što »Crkva drži korisnim i neophodnim ustanovljivanje predmeta kršćanskog odgoja u laičkim školama kako bi se udovoljilo želji djece i njihovih roditelja«. Odgojni sustav se u *Temeljima socijalnog nauka* pojavljuje kao bitno područje suradnje između Crkve i države. Budući da je velik dio stanovništva izgubio većinu nakadašnjih ideala, u općenitom smislu riječi, pozvana je tradicija kako bi doprinijela ponovnoj izgradnji identiteta, a Crkva se osjeća »pozvanom pomoći školi u njezinome odgojnom poslanju« i djelovati na ostvarenju te zadaće.

Ministarstvo obrazovanja Ruske Federacije izdalo je u travnju 1999. dokument »O pravima religioznih udruga da djecu poučavaju religiji izvan školskog programa u školskim i općinskim prostorijama«.

U tom se dokumentu pokazuje kako Ministarstvo izraz »laički« ne tumači u »crkvenom« smislu, nego u »građanskom«, i ne smatra ga istoiznačnicom izraze »ateistički« i »antireligiozni«.

- U četvrtom paragrafu, čl. 5. o »slobodi savjesti« tumači se sljedeći prosljed za rješavanje problema religiozne pouke u državnim i općinskim školama:
»Na zahtjev roditelja ili osoba koje ih zamjenjuju i uz odobrenje djeteta (do dobi od 14 godina; nakon te dobi djetete više ne treba odobrenje roditelja u danom slučaju) koje pohađa državnu ili općinsku ustanovu, uprava navedene ustanove u dogovoru s lokalnom upravom nudi vjerskoj organizaciji mogućnost poučavanja djece religiji izvan obaveznog školskog programa.«
- Istovremeno vjerske organizacije koje nemaju zakonit položaj nemaju ni pravo na religiozno poučavanje djece u državnim i općinskim ustanovama. Tu se spominju i »sekte«.

U dokumentu Ministarstva obrazovanja spominje se da onaj tko poučava religiju mora imati posebnu stručnu osposobljenost i potvrdu koju izdaju državni organi. Osim toga ta osoba mora imati diplomu pedagoških studija koju je izdala odgovarajuća akademska ustanova.

Primjer podrške učenju religije u školi je i novi zakon o religiji. Taj federalni zakon »o slobodi savjesti i o religioznim udrugama« prihvaćen je 26. rujna 1997. i na snazi je od 1. listopada 1997., a regulira o sveukupno djelovanje religioznih udruga.

- Zakon priznaje slobodu savjesti i vjeroispovijesti svim građanima i stanovnicima Ruske Federacije.
- Zakon potvrđuje odijeljenost Crkve i države te određuje da nijedna religije ne može imati status državne Crkve,

ističući »posebnu ulogu pravoslavlja u razvoju ruske nacije i njezine kulture«.

- Nasuprot tome, zakon spominje kršćanstvo u cijelosti, a ne samo pravoslavlje, kao u prvom projektu koji je predsjednik Jelcin odbacio, kao »sastavni dio povijesnog naslijeđa ruskog naroda«, jednako kao i islam, judaizam i budizam.
- Zakon s jedne strane razlikuje »vjerske organizacije«, koje imaju status moralne osobe i tako imaju potpuni zakonski ustroj u Rusiji, i s druge strane »vjerske skupine«, koje nemaju takav položaj i čija je situacija nesigurna.
- Vjerskim organizacijama priznaju se određena prava i povlastice, posebice na području poreznih davanja i na području religiozne pouke, dok su druge vjerske skupine podvrgnute određenim ograničenjima djelatnosti i povremeno se moraju ponovno registrirati.

Od trenutka kada je Pravoslavna crkva iznijela ideju o mjestu predmeta »teologija« u sustavu državnog poučavanja prošlo je 10 godina. Danas je Ministarstvo obrazovanja Ruske Federacije ustanovilo standarde za predmete »poučavanje religije« i »teologija« u ustanovama višeg obrazovanja. Još je uvijek neriješeno pitanje religiozne pouke u školi, posebice u višereligijskim zajednicama.

Ministar obrazovanja ne žuri se odgovoriti na pitanja koja postavljaju vjerski aktivisti ili pak izjavljuje da o tome ne može reći ništa konkretno. To se tumači činjenicom što ni Ministarstvo obrazovanja ni vjerska zajednica ne mogu jasno odgovoriti koja religija (od četiri temeljne religije) mora biti uvedena, tko će biti nastavnik i koji će biti sadržaj. U crkvenim školama eksperimentalno se predaju neki religiozni programi bez velikog govora o tome, a u nekim se školama predaju temelji islama.

Osim toga, roditelji pažljivo prate prijedloge Ministarstva obrazovanja i Crkve u vezi sa stručnim ispitivanjem duhovnih, školskih i drugih vrsta programa.

Još uvijek je bez odgovora pitanje o broju sati za »dodatne« predmete i o mjestu na kojemu će se održavati ti satovi jer u većini škola djeca već imaju pet ili šest sati dnevno. Uznemiruje činjenica da i nakon susreta između predstavnika Ministarstva i Crkve još uvijek nedostaju podaci o djelatnosti religioznog odgoja.

2.6. *Ukrajina*

Članak 35. ukrajinskog Ustava utvrđuje pretpostavke za ostvarenje religioznog odgoja. Taj članak određuje:

- Svatko ima pravo na slobodu savjesti i vjeroispovijesti. To pravo uključuje pravo na ispovijedanje ili neispovijedanje neke religije, na sudjelovanje u pojedinačnim ili zajedničkim obredima i na usmjeravanje svih djelatnosti s religioznog stajališta.
- Nitko ne može biti oslobođen svojih obveza prema državi ili odbiti poštivati zakon zbog svojega vjerskog uvjerenja. U slučaju da je služenje vojnoga roka protivno vjerskom uvjerenju, tu je obvezu moguće zamijeniti civilnom vojnom obvezom.

Službena statistika pokazuju sljedeći ustroj vjeroispovijesti:

- pravoslavci: 78,8%
- grkokatolici: 11,5% (posebice na Zapadu)
- rimokatolici: 0,96% (pripadnici mađarske i poljske manjine općenito su rimokatolici)
- protestanti (baptisti): 0,38%.

Te brojke valja provjeriti imajući na umu nedavne promjene koje utječu na reli-

giozni život Ukrajine. Najnovije sociološke analize ukazuju na to da u samome Kijevu i u nekim istočnim pokrajinama, kao što je Donetsk, protestanti, uključujući sve protestantske skupine, sačinjavaju vodeću vjersku skupinu. Pojavilo se naime više stotina Crkvi i zajednica, ponajčešće na poticaj misionara koji su došli iz Sjeverne Amerike. Te Crkve svoje članove najčešće novače u pravoslavnim sredinama.

Ustav iz 1991. jamči vjersku slobodu i prakticiranje bogoslužja. Amandman iz 1993. ograničava misionarsku djelatnost i poziv stranih misionara samo na zajednice koje su upisane kod vlasti.

Mjesne vlasti često posreduju u vjerskim pitanjima, bilo da je riječ o sukobu unutar pravoslavnih Crkvi ili o stranim misionarima. Vjerska sloboda je u Ukrajini zamčena, osim toga čestog posredovanja vlasti.

Crkve nastoje postići službeno odobrenje osnivanja konfesionalnih škola, koje će tako moći postojati ravnopravno s državnim školama. Isto priznanje Crkve traže i za konfesionalna sveučilišta.

Pitanje uvođenja religije u škole još je uvijek na razini projekta i rasprave. Prema Izvještajnoj agenciji Ukrainform, parlamentarni zastupnici, kulturni djelatnici i djelatnici državnih ustanova predložili su za raspravu konkretne prijedloge u vezi s izradom novog zakona o »slobodi savjesti i vjerskim organizacijama«. Jedan od autora koji priprema taj zakon je zastupnik Vasilij Kostitkij, koji je izvjestio da je parlamentu predloženo preispitivanje Zakona o suradnji između Crkve i škole. Taj će čin omogućiti stvaranje konkretnih uvjeta za fakultativno poučavanje religije u školi.

Ideju o uvođenju religiozne pouke u školske programe podržava i predstavnik Muslimanskoga centra Sulejman Muhammedžanov. On drži da će upoznavanje

Kur'ana dovesti do duhovnog približavanja između muslimanske mladeži i vjernika drugih religija.

2.7. Bjelorusija

Predsjednik Aleksandar Lukačenko je 31. listopada 2002. ratificirao novi Zakon o religiji. Zakon obvezuje na registriranje vjerskih skupina i djelatnosti stranaca koji su u njihovoj službi. Branitelji vjerske slobode javno ukazuju na zakonsku diskriminaciju koja se tiče polovice katoličkoga klera u zemlji.

Pobornici vjerskih sloboda ukazuju na »drakonske mjere« koje su donesene za vjerske manjine. Prema njima, tim Zakonom su ugrožene manjinske Crkve u Bjelorusiji. Oni upozoravaju da bi velik broj njihovih zajednica mogao nestati. Pravoslavci, koji čine ogromnu većinu, zadovoljni su Zakonom, koji je načinjen po njihovoj mjeri, primjećuju protestanti. Vlada se brani tumačeći da se na taj način nastoji suprotstaviti širenju sekta.

Bjeloruska pravoslavna crkva je po svom primasus, metropolitu Filaretu iz Minska, namjesniku moskovskog patrijarha za Bjelorusiju, poručila da je »izvanredno zadovoljna« novim Zakonom o slobodi savjesti i o vjerskim organizacijama koji su nakon drugoga čitanja 27. lipnja i 2. listopada 2002. prihvatila oba doma bjeloruskog parlamenta. U izjavi Ruskoj izvještajnoj agenciji Blagovest-Info, metropolit Filaret je odbacio kritike što su ih uputili odgovorni iz bjeloruskih protestantskih Crkvi koji se uznemiruju zbog posljedica primjene Zakona koji Pravoslavnoj crkvi daje povlašten status. »Nema ničega protudemokratskoga u uvodnom dijelu Zakona«, rekao je prije nego što će istaknuti kako članak uvodnoga dijela koji priznaje »temeljnu ulogu Pravoslavne crkve u povijesti i kulturi bjeloruskog naroda«, kao i »zna-

kovitu ulogu« Katoličke crkve te mjesto protestantizma i judaizma u Bjelorusiji, »nikako nije u suprotnosti s pravim normama zemalja Europske unije«. Komentirajući negativne reakcije odgovornih iz protestantskih Crkvi, metropolit Minska je procijenio kako »je sva ta buka zapravo djelo određenih osoba koje se boje da će se Bjelorusija priključiti Rusiji i da bi to mogao postati primjer koji će slijediti druge bivše republike Sovjetskoga Saveza«.

Nadbiskup Minska, kardinal Kazimierz Swiatek, suzdržano je prihvatio novi Zakon o religiji koji je 31. listopada 2002. potpisao bjeloruski predsjednik Aleksandar Lukačenko. Taj je Zakon jedan od najrepresivnijih u državama bivšeg Sovjetskog Saveza.

Zakon zabranjuje sve aktivnosti vjerskih udruga koje nisu registrirane kod vlade i predviđa cenzuru religiozne literature. Osim toga, prema Zakonu, nijedan stranac ne može biti na čelu neke vjerske organizacije. Nakon desetljeća progonstva i ugnjetavanja Crkve u vrijeme Sovjetskoga Saveza i u godinama koje su slijedile pod gotovo sovjetskim režimom predsjednika Lukačenka, kardinal Swiatek, koji je za vrijeme komunističke vladavine bio osuđen na smrt, a zatim deset godina proveo u zatvoru, pozvao je vjernike da čuvaju svoju vjeru kao i nekada. »Ne vidim da će u životu katolika u Bjelorusiji biti poboljšanja«, izjavio je. »Nadajmo se da se situacija neće pogoršati.«

Kardinal Swiatek pojašnjava da katolici nisu skupina koja je najviše pogodena tim ograničenjima. »Neke skupine, među protestantima, koje još uvijek nisu dobro uređene, još su teže pogođene.« Prema najnovijim procjenama, broj katolika u Bjelorusiji popeo se na dva milijuna od sveukupnog stanovništva od oko deset milijuna.

2.8. *Države bivše Jugoslavije**

Nestanak jugoslavenske države uzrokovao je duboke sukobe zbog različitih religioznih polazišta. Za ostvarivanje religioznog odgoja nema po zakonu temelja. Još uvijek postoji bojazan da bi poučavanje religije u školi moglo potaknuti prastare međuetničke sukobe.

Religiozni odgoj netransparentno i nesustavno provode vjerske organizacije, dok je to manje slučaj na razini državnih ustanova.

Trenutačno ne postoji neko opće zakonodavstvo koje bi moglo jasno urediti odnos između Crkvi i države te između Crkvi i škole. Tako npr. zakonodavstvo Federacije i Srbije predviđaju vjerska prava koja su zajamčena međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. U Srbiji nema zakona o vjerskim zajednicama i ne razlikuje se između »tradicionalnih« i »novih« ili »velikih« i »malih« vjerskih zajednica. Nije dopušteno miješanje države u unutarnje poslove i djelatnosti vjerskih zajednica.

U Srbiji se priprema novi republički Zakon o vjerskim zajednicama. Projekt Zakona o vjerskim zajednicama još nije odobren i ništa ne ukazuje na to da će ga javnost ili barem stručnjaci za probleme religije imati mogućnosti vidjeti prije njegova odobrenja. Prema dostupnim informacijama o sadržaju Zakona, moguća su različita nagađanja. Neki kažu da će prednacrt biti moderan i liberalan, drugi sumnjaju da će biti sličan ograničavajućem ruskom zakonu, koji daje prednost Pravoslavnoj crkvi i predstavlja je nekom vrstom državne Crkve.

Postoje određeni pokušaji uvođenja religiozne pouke u škole od strane predstavnika Crkvi. Navodimo samo dva primjera: 1) primjer islamskih predstavnika na Kosovu i 2) primjer pravoslavaca i muslimana u Makedoniji.

1) Prijedlog muslimanskih vlasti s Kosova da uvedu religioznu pouku u škole izaziva žive rasprave. Mnogi se boje da to neće biti najbolji način promicanja duha tolerancije u provinciji koja je već snažno podijeljena. Novi prijedlozi su poput nebeske glazbe u ušima poglavara islamske zajednice na Kosovu, koji su ubrzali svoju kampanju za uvođenje religiozne nastave u školu, no istovremeno se izražava bojazan o riziku da takva reforma produbi međuetničku podjelu u toj nemirnoj pokrajini.

2) Na početku školske godine 1999/2000. »zvijezde« nisu bili učenici, nego svećenici. Prvoga rujna pravoslavni svećenici i hodže (muslimanski vjerski dostojanstvenici) predvodili su molitve u svim osnovnim školama u Makedoniji. Vjerski obredi bili su slični onima koji se odvijaju u crkvama i džamijama, a jedina je razlika bila u tome što je ovoga puta »vjerska zajednica« bila sastavljena od ponešto zbunjenih učenika. Organizator te vjerske predstave bio je ministar prosvjete Nenad Novkovski koji je sâm odlučio da prvi školski dan mora započeti svećeničkim blagoslovom. Ravnatelji škola, kojih je većinu imenovao ministar, poslušali su i nisu postavljali previše pitanja. Potrudili su se da pronađu svećenike i hodže. Ministar je osobno, u pratnji svoje kćerke, prisustvovao obredu u Osnovnoj školi Ljunan Lape, gdje je barem pet svećenika molilo molitve njemu u čast.

Bibliografija

BUJOR Nicolae – Rodica CALISTRU – Ion MAHU – Mihael SMEREA, *Educatia moral-spirituala (Ghid conceptual)*, Chisinau 2001.

* Autor ovdje misli na Srbiju i Crnu Goru (uključivši Kosovo) te Makedoniju (*nap. prev.*).

- CIOBANU Mihaela, *Legislatia civila cu privire la statutul religiei în scoala*, u: »Dialog Teologic. Revista Institutului Teologic Romano-Catolic«, nr. 9, anul V, Sapientia, Iasi 2002.
- COLISEE, Comite de liaison pour la solidarite avec l'Europe de l'Est, 2003, usp. www.colisee.org/article.
- Conceptia predarii religiei crestine-ortodoxe*, clasele I-IV, Biserica Ortodoxa din Moldova, Mitropolia Chisinăului si a Întregii Moldove, Chisinău 2003.
- CUCOS Constantin, *Educatia religioasa. Repere teoretice si metodice*, Editura Polirom, Iasi 1999.
- KOZHUMAROV Valentin, *L'Education religieuse en Bulgarie*, u: EEF-NET, Discussions sur l'enseignement œcuménique, Bulletin de l'équipe de l'Education et de la Formation Oecuménique, Conseil Oecumenique des Eglises, br. 6/2000.
- Le Courrier des Balkans*, internet: www.balkans.eu.org.
- Portalul »RUDN«, 29. 10. 2003 10:33 – V. V. Vanciugov; <http://www.humanities.edu.ru:8100/db/msg/39788>.
- Programe scolare pentru clasele I-a VIII-a*, vol. 7, Aria curriculara – Om si societate, Religie, MEN, Bucuresti 1999.
- Serviciul de informare națională »Страна.Ру«, Maria Svešnikova, 20 mai 2002; <http://www.strana.ru/stories/01/08/27/2786/135632.html>.
- SIVERTSEV Mikhail, *Religion et systeme educativ en Russie*, *Journal on Multicultural societies*, Vol. 2, 2001, No. 2.